

Szetey Szabolcs:¹

Bartók György kézírata, mint Ravasz László forrása

Bartók György's Manuscript as Ravasz László's Source.

The most influential homiletical book of the later reformed bishop, Ravasz László (*The Theory of the Congregational Preaching Ministry – Homiletics*, Pápa, 1915) had and has been respected and adapted by many scholars and ministers for more than one century since its publication. In the theological research, all sources of Ravasz' book have not yet been clearly identified and clarified. A manuscript, mainly written in 1895/1896 by Bartók György (1845–1907), Ravasz's later father in law and deputy professor of theology in Nagyenyed, coincides with more parts of Ravasz László's book in several cases concerning the history of preaching in the Christian Church and in the Hungarian Reformed Church. The manuscript, described and analysed in this study, shows also the working method of the young professor Ravasz. The results of this paper contribute to the revaluation of the epochal work of Ravasz László and to the research of history of homiletics and preaching.

Keywords: Bartók György, Ravasz László, reformed homiletics, history of preaching, teaching of homiletics

Ravasz László *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)* című művének népszerűsége töretlen az elmúlt több, mint száz évben,² hiszen ilyen jellegű átfogó, összefoglaló homiletikai munka 1915 óta nem jelent meg. Ennek egyik oka, hogy nagyon felgyorsult a tudományos élet, és az egyes művek időtállósága igencsak lecsökkent. Igaz ugyan, hogy a

---

¹ Főiskolai adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar, Hittanoktató-és Kántorképző Intézet. E-mail: szetey.szabolcs@kre.hu. A szerző a jelen tanulmánnyal köszönti Buzogány Dezső professzort, az egyháztörténeti forráskutatás és forrásmegőrzés nemzetközileg elismert, iskolateremtő személyiségét.

² „Ravasz Homiletikája már 1914-ben elkészült, várja a sajtó alá rendezést, ami végül is 1915-ben történik meg.” Irodalom. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 57. évf., 1914. 5. szám, 72-73.

gyakorlati teológia ma is küzd azzal az állandó teherrel, hogy hogyan tudna „aktuális” lenni, esetleg olyan műveket felmutatni, amelyek megelőzik korukat, és a jövőbe mutatnak. Ez minden esetben sikertelen kísérlet maradt. Ravasz László munkájával kapcsolatban szintén tényként állapítható meg, hogy ez az utolsó olyan mű a református homiletikai szakirodalomban, amely tartalmaz egyetemes és magyar homiletikatörténetet.

A történeti kutatás terhelő felelőssége a források helyes feltárása, megőrzése, közkinccsé tétele, valamint komplex, objektív, tudományos értelmezése. A közzétett adatok, megállapítások szintén történeti forrássá válnak, válhatnak úgy, hogy esetlegesen nincs is mögöttük valós tartalom vagy helytálló, komplex és kritikai elemzés. A magyar református homiletikában és a homiletikatörténeti köztudatban Ravasz László személye és műve ilyen megkérdőjelezhetetlen referenciává lett. Olyannyira így van ez, hogy a homiletikatörténeti kutatás számára a Ravasz utáni évtizedekben a fiatal professzor dolgozata egyedüli hivatkozási alappá vált. Ravasz László munkája azonban nem elsősorban homiletikatörténet, hanem homiletikatörténeti áttekintést is tartalmaz.

Ravasz László után a homiletikai tankönyvek és történeti jellegű tanulmányok kevés kivételtől eltekintve általában a Ravasz László-i kategóriák mentén tájékozódtak és tájékozódnak. Nemzedékről nemzedékre terjedtek, ill. olykor hibásan tradálódtak, és eként mentek be a köztudatba bizonyos felszínes, közhelyes megállapítások, és így keletkeztek tudományos fércmunkák vagy ún. patchwork monográfiák.

Ravasz László könyvének homiletikatörténeti részéről több, mint száz év távlatában megállapítható, hogy az a maga korában fontos kezdeménynek számított, amit további mélyfúrásnak, forráselemzésnek, komplex elemzésnek kellett volna követnie. A homiletikatörténeti rész éppen ezért javarészt torzó maradt, és felületesség jellemzi.³ Ravasz maga is érzi ezt, és nagyon őszintén a következőket írja az előszóban, amit a rá hivatkozóknak szintén figyelembe kell venniük:

„A történeti részből csak néhány fejezet (kb. 8) nyugszik önálló és beható *forrástanulmányokon*, a többi az idegen monographia-irodalom eredményeinek összefoglalása. Talán nem is volt szükséges az ilyen áttekintő tájékoztatóhoz a prédikációirodalom forrásszerű áttanulmányozása; ha ilyen igényeket támasztottam volna önmagammal szemben, ez a rész egymagára is lefoglalt volna egy évtizedet [...]”⁴

Ravasz László ugyan javarészt feltűnteti, hogy milyen műveket és szakirodalmakat használt fel a homiletikatörténeti rész megírásához, mégis sokszor nem egészen tisztázott az olvasó számára, hogy az egyes megállapítások mögött kinek, ill. kiknek a nézetei vagy

---

³ Az egész komplex kérdéskörhöz lásd részletesen: SZETEY Szabolcs: *A homiletikatörténeti kutatások problémái*. In: TRAJTLER Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan, Conferentia Rerum Divinarum 3*. KRE–L’Harmattan, Budapest, 2012. 151–167.

⁴ RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*. Pápa, 1915. V–VI.

gondolatai állnak, állhatnak. Ezt a problémát érzékeli Schmidt Károly Jenő is, aki recenziót írt a könyvről, és sürgeti, hogy egy második kiadásban alaposan javítsa, egészítse ki a szerző a történeti elemzést.⁵ A hosszabb elemzésből álljon itt néhány gondolat:

„E mű már önmagában véve, megjelenésénél fogva gazdagítása, gyarapítása a magyar theologiai tudományos irodalomnak. Hiszen köztudomású dolog, hogy éppen a homiletika terén, kiváltképpen ág. hitv. evang. oldalon alig találkozunk magasabb színvonalú művel. S bár a szerző jóleső nyíltsággal s önismerettel az elő-szóban vallja, hogy jelen munkája »nem mindenütt nyugszik olyan önálló kutatásokon, aminőkön egy igazán magas színvonalon álló tankönyvnek nyugodnia kellene«, szóval, hogy még nem olyan érett, mint amilyennek kellene lenni: mégis örömmel konstatálhatjuk, hogy műve nagy haladást jelent. Mindenekelőtt dicséretére válik, hogy tárgyát oly kimerítő történeti alapon nyújtja, a szent beszéd fejlődését a homiletikai elvek kialakulásával egybefoglalva. Mi is állítjuk, hogy csak az ismeri a jelenkor igehirdetésének lényegét, célját s törvényét, aki tudja, hogy honnan ered. Csak azt sajnáljuk, hogy ezen történeti áttekintés sok helyütt nagyon hézagos s bírálatában nem mindig helyes. [...]»⁶

Ahogy jeleztem, Ravasz László felhasznált forrásai a hivatkozások ellenére nem teljesen világosak, ill. tisztázottak. E tanulmánnyal nem oldom meg a nyitott kérdéseket, csupán hozzá szeretnék járulni a Ravasz László mögött álló források felderítéséhez. A budapesti Ráday Könyvtár kéziratárában akadtam rá a K.1.885 jelzetű, *Homiletika* címmel ellátott kézíratra. A Ravasz László kézírását is tartalmazó címlap-bejegyzés ekként olvasható:

„Bartók György Egyházi szónoklat. 1896.⁷

A reformáció előtti időszak.

Első korszak: Nagy Constantinig.

Második korszak: Nagy Károlyig.

Harmadik korszak: A reformációig.⁸

⁵ Megjegyzendő, hogy ezen kívül mindösszesen csak egyetlen recenzió jelent meg a könyvről, amelyet Makkai Sándor írt. Vö. MAKKAI Sándor: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)* In: *Az Út. Folyóirat a lelkipásztori munka számára.* 2. évf., 1916. 9-10. szám. 289–292.

⁶ SCHMIDT Károly Jenő: *Dr. Ravasz László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete.* In: *Theologiai Szaklap és Könyvviszág.* 15. évf., 1917. 2-4. szám, 197–199.

⁷ Idegen kéz általi bejegyzés a belső címlapon. Ez a címadás félrevezető, ugyanis a kézirat nem egyházi szónoklatokat (prédikációkat) tartalmaz, hanem homiletikai és homiletikatörténeti, azaz egyházi szónoklattani stb. jegyzeteket. A továbbiakban a könnyebb azonosítás érdekében a szekundér ceruzás oldalszámozásra fogok hivatkozni.

⁸ Bartók György kézírása.

A kolozsvári teológiai fakultás megnyitása után a nagyenyedi Bethlen Kollegium teológiai főiskolája elnéptelenedett. Neves tanárai egymás után meghaltak. 1895/96 évben az ott maradt diákoknak az új szövetségi exegésist, bibl. teológiát, vallásfilozófiát és homiletikát Dr. Bartók György szászvárosi lelkész adta elő.

Ez a kézirat az igehirdetés történetének vázlata.

A Ráday-Könyvtárnak adja:

Bp [1]951 XII. 6.

Ravasz László⁹

A Ráday Könyvtár kéziratárában a K.1.885-ös jelzetszám (régijelzetszám: K.2.250) alatt található kézirat valójában egy kolligátum, amely 319 szekundér módon számozott ceruzás oldalt tartalmaz. Az első 142 oldalon egyetemes és magyar homiletikatörténet olvasható. A 145. oldalon a következő kvázi címadást, fejezetjelölést találjuk: „Jellemrajzok a magyar ref. egyházi szónoklat köréből. Nagy Péter. Vadas József. Elekes Károly. Hegedűs Lajos. Bodola Sámuel. Heiszler. Révész Imre.”¹⁰ Ez a rész egészen a 201. oldalig tart. A feliratok Bartók György kézírásaként azonosíthatók, azonban a jellemzések más, idegen kéztől származnak. A 205–297. oldalakon egy homiletika jegyzet (tanulmányi anyag a lelkészi pályára készülők számára) olvasható Bartók György autográf kézírásával. A 299–306. oldalakon egy bekötött nyomtatott tanulmányfüzetet találunk (Szádeczky Béla: *Nagyari József táborigyűjtései 1681-1683*, Az Erdélyi Múzeum 1906. évi március 15-i számából). A 308–319. oldalak között pedig *Kérdések a homiletikából* címmel egy tételsorszerű leírást találunk. A kéziratból, ill. a tételek sorrendjéből az is kiderül, hogy ezt a részt nem az eredeti sorrendnek, elrendezésnek megfelelően kötötték bele a kolligátumba.

A kézirat első része, ahogyan fentebb már rámutattunk, egyetemes és magyar homiletikatörténetet tartalmaz, amelyet Bartók György (1845–1907), Ravasz László későbbi apósa, nagyenyedi helyettes teológiai tanár állított össze szintén eddig ismeretlen, ill. azonosítatlan szakirodalmakból. A kéziratban csak elvétve találunk esetleges utalást bizonyos forrásokra.

A kéziratot érdemes összevetnünk Ravasz könyvének igehirdetéstörténeti részével (17–239. old.). A magyar igehirdetés-történeti rész arányaiban rövidebb az egyetemesnél (178–239. old.). Szintén érdekes, rögzítendő tény, hogy Ravasz László 1915 előtt két teljes fejezetet már megjelentetett az igehirdetéstörténeti részből, mind a kettőt a Theológiai

---

⁹ Ravasz bejegyzése Bartók címbejegyzése alatt található. BARTÓK György: *Homiletikai jegyzetek, Kolligátum*. Ráday Kézirtár, K.1.885, 1. A korszakhoz és a nagyenyedi lelkészképzés megszüntetéséhez lásd: LUKÁCS Olga: *Az Erdélyi Református Egyház és a teológiai oktatás története a 19. század második felében*. Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár, 2007. 189–193.; LUKÁCS Olga: *Bevezetés az erdélyi református iskolatörténetbe*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár. 2008. 171–173.

¹⁰ BARTÓK György: *Homiletikai jegyzetek, Kolligátum*. Ráday Kézirtár, K.1.885. 145.

Szaklapban.¹¹ Ezek változtatás nélkül kerültek át a könyvbe. Ravasz a következőképpen építi fel igehirdetéstörténetét:

„I. rész. Az igehirdetés történetének főirányai. 4. §. A próféta-ság, Jézus és Pál igehirdetése. 5. §. Az ókori egyház igehirdetése. a) Az írásmagyarázat és a tételes beszéd kezdete. Origenes és iskolája. b) A keleti egyházi szónoklat fénykora. Chrysostomus. c) Igehirdetés a nyugati egyházban. Augustinus és epigonjai. 6. §. A középkori igehirdetés. a) Az igehirdetés Nagy Károly korában. b) A szerzetesrendek igehirdetése. c) A scholasztikusok. d) A reformátori irány. e) az igehirdetés elméletének irodalmi nyomai a középkorban. 7. §. A reformáció és az igehirdetés. a) Luther mint igehirdető. b) Kálvin mint igehirdető. 8. §. Az óprotestantizmus igehirdetése. 9. §. A francia klasszicizmus. a) A katolikus irány. b) a református irány. 10. §. A pietizmus igehirdetése. 11. §. A felvilágosodottság igehirdetése. 12. §. Schleiermacher és köre. 13. §. Az új irányzatok. a) Német földön. b) A francia nyelvű igehirdetés. c) Az angol nyelvű igehirdetés. 14. §. A magyar protestáns igehirdetés kezdetei. a) Bevezetés. Középkor. b) A XVI. század igehirdetői típusai. 15. §. Az ellenreformáció. Alvinczi és Pázmány. 16. §. Az első homiletikai harc. Geleji és Medgyesi. 17. §. Racionalizmus a magyar prot. igehirdetésben.”¹²

Bartók György kéziratában a következő felépítéssel találkozunk:

„4. Szorosabb értelemben vett e[gyházi] beszédről a keresztyénség mely időpontjától kezdve lehet fző? Kinél ölt határozott jelleget? Origenes (185-254) előtt hogyan tekintették az e[gyházi] Szónokot? Origenes és a pogány retorika és dialektika? Az egyházi beszéd tárgya? A Szónok feladata? célja? – Beszédnek külalakja? tartalma? Nyelvezete? Homília. Hyppolytus és a synthetikai beszéd. Origenes követői: Csodatevő Gergely. Alexandriai Dénes, és Pierius.

5. Az e[gyházi] Szónoklat története N[agy] Constantin után? A kultus szabadabb fejlődése. Az e[gyházi] beszéd jelentősége e korban? (Az e[gyházi] beszéd törvényeinek tud[ományos] tárgyalása)

Szónokok: Caesareai Eusebius, Emisai Eusebius. Athanasius, Jeruzsalmi Cyrillus, Aegyptomi Macarius, Antiokhai Meletius. Syriai Ephram. Syriai Ephram Szónoklatát mi jellemzi. Beszédei tárgya. Eladásának jellemző sajátsga? –

6. Az e[gyházi] fzőnoklat fölvirágzása. Nagy Basilius. Naz[ianzi] Gergely. Nifsai Gergely. E férfiak Szónoki tevékenysége és a kor iránya? A beszéd – lógos – fontofsága? Nagy Basilius beszédeinek jellemző sajátsga? Nazianzi Gergely beszédeit mi jellemzi? Beszédeinek

¹¹ Vö. RAVASZ László: A középkori igehirdetés. In: *Theologiai Szaklap*. 9. évf., 1911. 4. szám. 265–285.; RAVASZ László: A magyar protestáns igehirdetés a XVII. században. In: *Theologiai Szaklap*. 11. évf., 1913. 3-4. szám. 262–284.

¹² RAVASZ: A gyülekezeti igehirdetés... IX-XIII.

tárgya. Hogyan juthatni az isteni igazság ismeretére? – Naz[ianzi] Gergely természete. Beszédeinek külalakja? Extemporisalt és kidolgozott beszédek. Bevezető rész. – Dispositio. Nífsai Gergely miben szárnyalja tul testvérét és barátját?¹³

A Khrysostomus beszédeinek szerkezete? A részek. A thema. Logikai rend. Bevezető rész? – Nyelvezete. Individualisal. Képeket használ. Befzédeinek árnyoldalai? Tulhofzszuság. Gyakori kitérések. Tulhajtott dicséret? Hangja és szellemi organismusa: képzelő erő, a gondolatok világofsága és szárnyalása, szónoki hév és zavartalan nyugalom, szívjóság, szeretetre méltóság.

7. Nyugat egyházi szónoklata miért nem versenyezhetett kelet szónoklatával? Tertulián + 230. Cyprián + 258. Pictaviumi Hilarius + 366. Ambrosius + 395. Augustinus + 353. „De doctrina christiana” című művének 4-ik könyve minő feladatot tűz az egyh[ázi] szónok elé? Milyennek kell lenni az e[gyházi] szónoknak? Mi a fő a tanításban? A tanításnak melyik a legjobb módja? „submi/se”, „temperate” és „granditer” dicere? Melyiknek hol van helye? Hogyan kell alkalmazni?

Augustinus e[gyházi] beszédei mi által tünnek ki?

8. (Augustinus után 430-604.) Nagy Leo (római püspök 441-461). Imádság, böjt, alamizsnaofztoztatás. – Beszédei külalakja. Arlesi Caesarius. Nagy Gergely „regula curae pastoralis liber”. (540-604.)

Nagy Gergely után a ~~minő~~ germán népek áttérése. Kolumbanus 16 beszéde. Gallus. Noyoni Eligius. Beda Venerábilis. Bonifacius.

9. Harmadik korszak. Nagy Károly – Alcuin – Lectionarium. Homiliarium. Postilla. Arlesi zsinat 813-ban. Reinsi zsinat 813-ban. A toursi zsinat 17-ik kanonja.

Károly utódainak intézkedései. Uj homiliarium. Alanus. Rhabanus Maurus. Haymo. – Ottfried.

10. (A 10-12-ik század) A Karolingek kihaltával beállott politikai zavarok minő hatáfsal voltak az e[gyházi] szónoklatra? Miféle biztató jelekkel találkozzunk a 10-ik század végén és a 11-ik század második felében. E korszak legkiválóbb szónoka Clairvauxi Bernát. 1091-1153.

11. (A 13-15-ik század) Melyek voltak a 13-ik és következő századokban az e[gyházi] szónoklat emelkedését elésegítő körülmények? Antihierarkhikus mozgalmak. Dominikanusok – franciskanusok – Universitasok. A mysticismus. Reformirány. 1. Regensburgi Berthold francia 2. Nagy Albert. Aquinói Tamás skolastikus szónokok; 3. Bonaventura. Suso. Tauler. mystikusok. 4. Wikliff. Stiekna. Militz és Jánow. – Oresm Miklós.

Mi jellemszi a 15-ik század egyházi szónoklatát? – A beszéd tárgya. Textus – Bevezetés. Thema. A részek megjelölése. Eléadási modor. A komikum. Dogmatikai tárgyak és moralis tárgyak. – „Destructorium vitiorum” és „Glos theologiae”. A különböző arányok megtartották-e önállóságukat. Kaisersbergi Geiler. Salvonarola.¹⁴ – Clemange és Reuchlin János.

---

¹³ BARTÓK: Homiletikai..., 310.

¹⁴ Sic!

12. A reformáció. A reformátoroknál mi lehetett az egyházi beszéd feladata? Minő változásokon ment át a beszéd tárgyi és alak tekintetben. A biblia. A dogma. A 16-ik század jelesebb egyházi szónokai: Melius Péter, Bornemisza P[éter].

A 17-ik század protestans orthodoxiája mire vezetett? A beszéd alakja. – A szónoklat reformációja: Arnd János. A pietismus: Spener és Franke. Jelesebb magyar szónokok: Szenczi Molnár Albert. Alvinczi Péter. Gelei Katona István, Medgyesi Pál, debreczeni professor, Kereszturi Pál Erdély fél apostola, Komáromi Csipkés György. Tofeus Mihály.

13. A 18-ik század egyházi szónoklata és a Wolf iskolája. A kettőnek viszonya egymáshoz. – A közvetítő irány: Rambach, hallei tanár. Mosheim. –

A francia és angol szónoklat a 17-18-ik században. Bofsuet. Bourdaloue. Mafsillon. Tillotson. – Saurin Jakab.

A magyar re[formátus] egyházban: Nádudvari Péter, Erdély Khrysostomusa. Sós Ferencz kolozsvári pap. Gombási István harasztkereki, – Péczeli József, komáromi pap, Takács Ádám gyóni, Hunyadi Ferencz, Diószegi Sámuel, Szikszai György debreczeni papok. – Petróczi Kata. Arndt névtelen fordítója. Kis Gergely „Agendája” – Fogarasi Pap József. Tordai Sámuel. –

14. A külföldi e[gyházi] szónoklat gyakorolt-e a német egyházi szónoklatra kellő hatást? Miért nem? A dogma aláhanyatlása. Jézusról alkotott felfogás. – Zollikofer.

Kik az ujkorba átmenetel közvetítői? Reinhard. Herder. Lavater. Schleiermacher.

Ujkori német egyházi szónokok: Menken. Claus Harms, Dräsecke. Tholuk. Theremin. Hofacker. Krummacher. Lang Henrik. Schwarz K[ároly]; A francziak közt: a két Coquerel. Colami, Bersier. Réville. Az angolok közt: Spurgeon baptista¹⁵ lelkész, Robertson anglikán lelkész, Beecher, Parker és Channing amerikai szónokok; A magyarok közt: Kolmár, Kis Ádám, Báthori Gábor, Szeremlei Császár Ábrahám. Szoboszlai Pap István, Vámosi Pap István, Dobos János. Tompa M[ihály]. Kulifai Zs[igmond]. Révész Imre. Révész Bálint. Fésős András, Fördös Lajos, Filó Lajos. Könyves Tóth Kálmán, Könyves Tóth Mihály, Fejes István. Mitrovics Gyula. Pap Károly, Királyhágón tuli lelkészek; – Herepei Ádám, Herepei János, Herepei László testvérek. – Herepei Károly és Gergely, a János fiai. – Hegedűs Sámuel. Nagy György, Nagy Péter. Péterfi Albert. Péterfi József. Péterfi Károly. Mihályi Károly. – Gyűjteményes vállalatok. „Predikatori tárház.” 1805-1809. „Papidolgozatok”. Sziládi, Fördös 1849-1871. Prot[estáns] lelkészi tár. Török-Székács 1854. – Kecskeméti lelkészi tár 1870-71. Egyh[ázi] beszédek gyűjteménye: Török 1845. – Erd[élyi] pred[ikatori] tár. Salamon 1833-39. Erd[élyi] pr[édikatori] egyházi tár Szász K[ároly] Demeter. „Isten igéje” Herepei. „Predikatori tár Szász Domokos 1871-1873.”¹⁶

Láthatjuk, hogy nagyon sok hasonlóság és átfedés van a két felosztás között, még akkor is, ha a terjedelem miatt úgy tűnhet, hogy Bartóké részletesebb. Ám nemcsak a felosztást tekintve áll fenn a hasonlóság, hanem alapos tanulmányozás után kiderül, hogy

¹⁵ Sic!

¹⁶ BARTÓK: *Homiletikai ...*, 315–318.

sok helyen tartalmi egyezés megmutatható ki Bartók György kézírata és Ravasz László homiletikatörténeti megállapításai között. Az alapos, részletes elemzés meghaladná a jelen tanulmány kereteit, azt a jövőben szeretném elvégezni és publikálni. Éppen ezért csak néhány konkrét példa segítségével szeretném szemléltetni és bizonyítani a két mű közötti összefüggéseket. Az első ilyen Bartók Órigenészről írt jellemzése.

Bartók György 1895/96	Ravasz László 1915
<p><i>Origenes szónoklata azon korban meglepő új jelenség vala és nagy tetszést aratott; a gyülekezetek ő előtte ily természetű beszédek nem hallottak, ugyan ezért nem elégedtek meg csupán annyival, hogy hallhatták azokat, hanem úgy nevezett ταχυγραφος-ok által le is iratták e rögtönzött beszédek, a mire Origenes azonban csak hajlott korában, midőn a 60 évet már túlhaladta, adta beleegyezését.¹⁷</i></p>	<p>Bár Caesareában napokint prédikál, mégis mindig készül, hanem azért csak hatvan éves korán túl engedti meg a „tachygraphusoknak”, hogy beszédjeit leírják.¹⁸</p>

Ravasz nem tünteti fel forrását. Bartók György Órigenészről¹⁹ írt megállapításainak végén több szakirodalomra is hivatkozik, amelyek közül egyiket sem találjuk meg Ravasznál, pedig általában minden nagyobb fejezet elején megnevezi a felhasznált (nyomtatott) forrásait, a hivatkozási alapul szolgáló szakirodalmakat.

A következő példa Chrysostomus jellemzése és értékelése.

Bartók György 1895/96	Ravasz László 1915
<p><i>A keleti keresztyénségben <u>Chrysostomus Jánossal</u> jutott tetőpontjára az egyházi szónoklat.²⁰ [...] E beszédek legtöbbször homiliák és bevezetésen kívül rendszeren két részből állanak, az első rész: behatóságos <u>textusmagyarázat</u>, a második rész: <u>alkalmazás</u>. A zárószó mindig <u>doxológia</u>. Beszédei részint kidolgozottak, részint rögtönzöttek mint pl. a koldusok érdekében mondott beszéd. Elmondás</i></p>	<p>Chrysostomus Isten kegyelméből való szónok volt.²⁴ [...] Beszédeit feloszthatjuk homiliákra (írásmagyarázatokra) és tételes beszédekre. Rendszeren két részből állanak: az első rész behatóságos textusmagyarázat, a második rész gondos, sokszor aprólékos alkalmazás.²⁵ [...] A rethorikai divat szerint a bevezetésre fordít rendkívüli gondot, melyet bámulatos leleménnyel dolgoz ki. A tárgyalás egyes részei magokban véve kellőleg rendezettek,</p>

¹⁷ BARTÓK: *Homiletikai ...*, 7-8.

¹⁸ RAVASZ: *A gyülekezeti igehirdetés...*, 25.

¹⁹ A korai keresztyén szerzők nevének helyesírásakor – az idézetek kivételével – az alábbi lexikont követtem: VANYÓ László: *Ókeresztyén írók lexikona*. Szent István Társulat, Budapest, 2004.

²⁰ BARTÓK: *Homiletikai...*, 25.

²⁴ RAVASZ: *A gyülekezeti igehirdetés...* 32.

²⁵ UO.

Bartók György 1895/96	Ravasz László 1915
<p>alkalmával még a kidolgozott beszédeken is változtatott, ha az alkalom úgy kívánta. – Az egyes részek magokban véve kellőleg rendezettek de a különböző részek <u>egymással</u> nem vágnak eléggé öfzsze; sokszor két sőt több igazságot is tárgyalt annélkül, hogy meglehetne mondani, melyik inkább a <u>thema</u>. És ha beszédeben kitűzte is a <u>főgondolatot</u>, sokszor megelégszik csak a magyarázattal vagy bizonyítással, sokszor pedig csak az alkalmazással. Nem egyszer hanyagolja el a <u>logikai rendet</u>, de ez elhanyagolás sokszor csak a szónoki hatás kedvéért történik. Ismeri a művészet ama titkát, mely „elrejtí, de nem sérti meg a rendet.”</p> <p>Beszédeiben a bevezető részek mesteri művek, de nem egyszer túlságosan hosszakak.²¹</p> <p><u>A Kbrystostomus nyelvezete nemes, tiszta és világos, kla/sikus és mégis népszerű, magasztos és megrázó, szelíd és megnyerő; élettelijs, konkret és szemlélhető, telve ragyogó fénypontokkal, illatot árasztó virágokkal. Tanít és oktat, de soha sem száraz és doktrinár.</u></p> <p><u>Individualisal mindenütt: elvezet az utcára, a piacra, a családba, a műhelybe; kérdéseket támaszt és feleleteket ad. – A képek gazdagságával csodálatba ejt: kövek és virágok, fák és erdők, rétek és mezők, folyamok és tengerek, szél és vihar, nyár és tél, nap és hold, éjszaka és nappal, házi állatok és mezei vadok; ipar és kereskedelem, művészet és tudomány, hadi szolgálat és udvari élet, szóval a természeti és emberi élet mintegy kinalkozik neki a képek gazdagságával, hogy beszédei művészi szépségét emelje (Nebe p. 153.)²² [...] akik kész örömmel követték őt mindenhová és bár mily sokáig hallgatták, még mindig szerettek volna tőle valamit hallani.</u></p>	<p>de a különböző részek egymással nem vágnak kellőleg össze; sokszor két vagy több igazságot tárgyal anélkül, hogy meg lehetne mondani, melyik a főgondolat. Ha a beszédjében ki is tűzte a témát, sokszor megelégszik a magyarázattal, vagy a bizonyítással, sokszor pedig csak alkalmazást ad. Nem egyszer hanyagolja el a szónoki rendet, de ez is csak a hatás kedvéért történik, mert ismeri a retorika ama fogását, amely elrejtí, de nem sérti meg a rendet. Befejezésül rendszeren a szentháromságnak szóló doxológiát használ. Beszédei rendszeren igen hosszúak, sokszor még terjedelmesebbekké teszik tetemes kitérések, amelyeket rendszeren rögtönözve szokott a pillanat hatása alatt betoldani az előre elkészített szónoki műbe. Beszédei alkalmoszerűek, mert mindig az egyénire, a konkrétúra törekszik.²⁶ [...] Beszédei <i>formai</i> tekintetben még bámulatosabbak. Keleti hév, attikai miveltség és keresztyén mélység párosulnak benne. Nyelvezete klasszikus és mégis népszerű; magasztos és szelíd, félelmes erejű és mégis megnyerő, telehintve ragyogó fénypontokkal, elárasztva pompás délszaki virágokkal. Mikor tanít, világos, könnyed, de hirtelen lendül, ha az élet melegét érzi, vagy az eszmék világa megihleti. Szeret egyéníteni és úgy szemléltetni: elvezet az utcára, a műhelybe, a családba, a piacra; kérdéseket támaszt és feleleteket ad, míg csaknem drámaivá lesz előadása. Kövek és virágok, fák és erdők, rétek és mezők, folyamok és tengerek, szél és vihar, nyár és tél, nap és hold, éjszaka és nappal, házi állatok és mezei vadok, ipar és kereskedelem, művészet és tudomány, hadi szolgálat és udvari élet, szóval a természeti és emberi élet egész világa mintegy kinalkozik neki a képek gazdagságával, hogy beszédei művészi szépségét emelje. Nem csoda, ha hallgatói áhitattal csüngöttek ajakán és nem győztek betelni beszédjével; saját szavai szerint: „A ti figyelő buzgalmatok olyan, mint</p>

²¹ BARTÓK: Homiletikai ..., 25-26.

²² UO., 26-27.

²⁶ RAVASZ: A gyülekezeti igehirdetés...32-33.

Bartók György 1895/96	Ravasz László 1915
<u>Ő maga mondta hallgatóinak: „a ti figyelő buzgalmatok olyan mint a szelid szél mely vitorlámra fuvalt és így biztos kikötőbe jutni segített.”²³</u>	a szelid szél, mely vitorlámra fuvalt és így biztos kikötőbe jutni segített”. ²⁷

Látható, hogy vannak egyes szavak, kifejezések, amelyeket szó szerint átvett Ravasz, mint ahogyan az is nyilvánvaló, hogy akár egész bekezdések teljesen megegyeznek Bartók György kéziratával. Az is megfigyelhető, hogy Ravasz nagyon szabadon kezelte, átfogalmazta, stilizálta, továbbírta a szöveget, és a saját szövegét a Bartók-kézirat alapján kompilálta. Bartóknál láthatjuk, hogy hivatkozik egy Nebe²⁸ nevű szerző művére, amit Ravasz is megtesz,²⁹ mivel feltehetően átveszi a szakirodalmat, azonban az nem bizonyítható, hogy ismerte is azt.

Ravasz László pl. Szír Efrém jellemzésekor szó szerint átveszi Bartók megállapítását, ekként:

Bartók György 1895/96	Ravasz László 1915
<u>A keresztyén élet – szerinte – örökös bankódás a saját és mások bűnei fölött.</u> ³⁰	A keresztyén élet – szerinte – örökös bankódás a saját és mások bűnei felett. ³¹

Hosszan lehetne folytatni a sort a konkrét példák bemutatásával, amit a későbbiekben szeretnék hosszabban és részletesebben kifejteni, bemutatni.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a fentebb bemutatott példák, egyezőségek bizonyítják Bartók György kéziratot hagyatékának markáns hozzájárulását Ravasz László homiletikatörténeti megállapításaihoz és annak keletkezéséhez. Ha az egész kéziratot és Ravasz homiletikájának történeti részeit összevetjük, meg kell állapítanunk, hogy Bartók György érett óvatossága, amely jellemzi a kéziratot, hiányzik a fiatal Ravasznál, ill. Ravaszból. Ravasz homiletikatörténete éppen azokon a pontokon a legfelületesebb, legsérülékenyebb, ahol tényszerű megállapítások helyett saját meglátásait, hipotéziseit

²³ Uo., 28.

²⁷ Uo. 33.

²⁸ August NEBE: *Zur Geschichte der Predigt, Charakterbilder der bedeutendsten Kanzelredner, Erster Band, Von Origenes bis Tauler.* Wiesbaden, 1879.

²⁹ RAVASZ: *A gyülekezeti igehirdetés...*, 33.

³⁰ BARTÓK: *Homiletikai...*, 17.

³¹ RAVASZ: *A gyülekezeti igehirdetés...* 34. A Bartók által írt szöveget Ravasznál a 34. oldalon, a harmadik lábjegyzetben találjuk, az idézett hely megjelölése nélkül.

vagy éppen indulatát vetítette bele az adott kor értékelésébe. Különösen jó példa erre a 19. század bemutatása és elemzése, ahol egy sajátos besorolási rendszer kategorizálásával értékeli a korszak igehirdetőit és a korszakot. Bartóknál ez teljességgel hiányzik, ő pusztán csak felsorolja és nagyon röviden értékeli a korszak egyes igehirdetőit.³²

Feltehetjük a kérdést, miközben Ravasz László homiletikatörténetét olvassuk, vajon kinek a gondolataival találkozunk, és a megállapítások mennyiben az övéi. Bartók György kézírata részben kulcs a talányhoz, és rámutat Ravasz László szellemi kapcsolódásaira, előzményeire is. Csak remélhetjük, hogy a Ravasz homiletikájának és homiletikatörténetének igen hiányos értékeléséhez és megítéléséhez közelebb visz bennünket ez a Bartók György-kézirat.

Felhasznált irodalom

- BARTÓK György: *Homiletikai jegyzetek, Kolligátum, Ráday Kézirattár, K.1.885 Irodalom*. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap LVII (1914/5) 72-73.*
- LUKÁCS Olga: *Az Erdélyi Református Egyház és a teológiai oktatás története a 19. század második felében*, Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár, 2007. 189-193.
- LUKÁCS Olga: *Bevezetés az erdélyi református iskolatörténetbe*, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2008. 171-173.
- MAKKAI Sándor: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, in: *Az Út. Folyóirat a lelkipásztori munka számára, 2. évf., 1916. 9-10. szám, 289-292.*
- NEBE, August: *Zur Geschichte der Predigt, Charakterbilder der bedeutendsten Kanzelredner, Erster Band, Von Origenes bis Tauler*, Wiesbaden, 1879.
- RAVASZ László: *A középkori igehirdetés*, in: *Theologiai Szaklap, 9. évf., 1911. 4. szám, 265-285.*
- RAVASZ László: *A magyar protestáns igehirdetés a XVII. században*, in: *Theologiai Szaklap, 11. évf., 1913. 3-4. szám, 262-284.*
- RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, Pápa, 1915.
- SCHMIDT Károly Jenő: *Dr. Ravasz László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete*, in: *Theologiai Szaklap és Könyvujság, 15. évf., 1917. 2-4. szám, 197-199.*

---

³² Vö. részletesebben: SZETEY Szabolcs: *Izmusok és irányzatok a XIX. századi magyar református igehirdetők és igehirdetéseik tükrében* In: KOVÁCS Ábrahám (szerk.): *Világnézetek kihívásai és a protestáns teológia*. L'Harmattan–Partiumi Keresztyén Egyetem, Budapest–Nagyvárad. 2016. 109–122.; SZETEY Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez 1784-1878 között*. KRE–L'Harmattan, Budapest, 2016. 29–55.

- SZETEY Szabolcs: *A homiletikatörténeti kutatások problémái*, in: TRAJTLER Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan, Conferentia Rerum Divinarum 3.*, KRE–L'Harmattan, Budapest, 2012. 151-167.
- SZETEY Szabolcs: *Izmosok és irányzatok a XIX. századi magyar református igehirdetők és igehirdetéseik tükrében*, in: KOVÁCS Ábrahám (szerk.): *Világnézetek kihívásai és a protestáns teológia. L'Harmattan–Partiumi Keresztyén Egyetem*, Budapest–Nagyvárad, 2016. 109-122.
- SZETEY Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez 1784-1878 között*, KRE–L'Harmattan, Budapest, 2016.
- VANYÓ László: *Ókeresztyén írók lexikona*, Szent István Társulat, Budapest, 2004.